

הכנת קפה שחור וקפה נמס בשבת

הקדמה

הכנת קפה בשבת נידונה רבות בקרב הפוסקים. בבואנו לעסוק בסוגיה זו עלינו לחלק בין שני סוגי הקפה, קפה שחור וקפה נמס. קפה שחור הוא אבקת פולי קפה שעברו תהליך קליה, ואילו הקפה הנמס הוא אבקת פולי קפה שעברו תהליך של בישול. השוני בתהליך היצור משפיע על פסיקת ההלכה, ולכל סוג קפה יש יתרון וחסרון לעומת חברו, וכפי שילך ויתבאר בעזרת ה'.

קפה שחור

א. בישול אחר קליה

כאמור, קפה שחור עבר תהליך של קליה ולא של בישול, ויש לברר האם שייך בו בישול אחר הקליה, או שנחשב כמבושל שאין בו בישול אחר בישול. במשנה⁹² במסכת שבת (דף קמה:) שנינו: כל שבא בחמין מערב שבת, שורים אותו בחמין בשבת. והסבירו התוספות, שכל שנתבשל לפני השבת מותר לשרותו אפילו בכלי ראשון שהועבר מעל האש, אף על פי שעדיין הוא רותח והיד סולדת בו, מפני שאין בישול אחר בישול. כלומר, דבר שנתבשל כבר מלפני השבת, אין בו משום איסור בישול כשחוזר ונותנו בכלי ראשון רותח. והנה רבינו אליעזר ממיץ בספר יראים (סימן קב) כתב, שאף על פי שאין דין בישול אחר בישול בשבת, מכל מקום דבר שנאפה או נצלה, אם נותנו אחר כך במשקה רותח, יש בו משום מבשל בשבת, ולכן אסור לתת לחם אפוי בתוך מרק חם שהיד סולדת בו, שיש בישול אחר אפיה. והוא הדין להיפך, שיש אפיה וצליה אחר בישול, ולכן אסור לתת בשר או דג מבושל אצל האש במקום שהיד סולדת

92. סעיף זה ערוך מתוך לשונו של היחווה דעת (ב, מד).

בו, וסיים: ואם עבר ועשה כן הרי זה חילל את השבת, וחוששני לו מאיסור חטאת וסקילה. וכן הובא להלכה בספר המצות גדול (הסמ"ג, סימן סה), במלאכת האופה. אולם, רבינו אבי העזרי, הראב"ה, בחלק א' (סימן קצז עמוד רנו), דחה בשתי ידים דברי היראים בזה, וכתב שלגבי שבת, כשם שאין בישול אחר בישול, כך אין בישול אחר צליה או אפיה. הבית יוסף (סימן שיח) הסכים לדברי הראב"ה להקל.

שיטת השו"ע

השו"ע (שיח, ה) כתב כך: "יש מי שאומר שדבר שנאפה או נצלה, אם בישלו אחר כך במשקה רותח יש בו משום בישול, ויש מתירים".

כאיזו דעה כוונתו של השו"ע להכריע?

היחווה דעת (שם) מביא שישנה מחלוקת האחרונים כיצד לפסוק במקרה שהשו"ע מביא שתי דעות בשם "יש אומרים". עבודת הגרשוני (סי' קיד) ובכנסת הגדולה (כללי הפוסקים כלל סב) כתבו שבאופן כזה שמביא מרן שתי דעות, יש אומרים ויש אומרים, הלכה כיש אומרים בתרא⁹³, לפי זה דעת מרן השלחן ערוך לפסוק להקל כדברי הראב"ה והמרדכי, וכמו שכתב בבית יוסף. אולם לדברי הגנת ורדים (חלק חשן משפט כלל א' סימן ב), והמשפטים ישרים ברדוגו חלק א' (סימן נג), כאשר השו"ע מביא י"א וי"א כוונתו שאין לו הכרע בדבר. אולם כאן, הביא השו"ע את הדעה הראשונה בלשון יחיד "יש מי שאומר" ואת הדעה השניה בלשון רבים "ויש מתירים", וכותב היחווה דעת שבמקרה כזה לכו"ע פוסקים על פי הדעה האחרונה שהלכה כרבים במקום יחיד, ואם כן דעת מרן לתפוס עיקר כדברי המתירים, ובמיוחד שגילה בבית יוסף דעתו להקל. אולם החיד"א בברכי יוסף (שיווי ברכה סי' שיח ס"ק ג) הבין בדעת מרן שפסק להחמיר, וכן האור לציון (ח"ב ל, ד) התיר קפה שחור רק בכלי שלישי משום שנהגו להחמיר בזה כיש אומרים שהביא מרן, שמאחר ומרן הביא דעה זו בשו"ע יש לחוש לה

93. וכן כתב המהר"ם בן חביב בשו"ת גנת ורדים (חושן משפט כלל ה' סימן יא). ובשו"ת בית דוד (חלק אורח חיים סימן קיד), ובשלחן גבוה (בכללים סימן יז). ועוד הרבה אחרונים (יחווה דעת שם).

לכתחילה כיון שיש בזה ספק איסור תורה, וכפי שביאר במבוא הספר בענף א' באורך (ובמיוחד ס"ק יט), וכן כתב המשפטי עוזיאל (כרך ב יורה דעה סימן מד) בדעת השו"ע להחמיר.

סיכום: דעת השו"ע, לפי היחווה דעת מתיר לגמרי בישול אחר קליה, ולפי החיד"א, האור לציון והמשפטי עוזיאל יש לחוש לכתחילה לבישול אחר קליה שהוא ספק איסור תורה. ולדינא נראה להקל בכלי שני, שכבר כתב השו"ע שכלי שני אינו מבשל.

שיטת הרמ"א

על לשון השו"ע "ויש מתירין", הוסיף הרמ"א: "בכלי שני; ויש מקילין אפילו בכלי ראשון; ונהגו ליזהר לכתחילה שלא ליתן פת אפילו בכלי שני כל זמן שהיד סולדת בו".

כלומר, על פי הרמ"א יש ג' שיטות:

א. שיטת המקילים לגמרי אפילו בכלי ראשון. ב. שיטת המחמירים בכלי ראשון ומתירים בכלי שני. ג. שיטת המחמירים אף בכלי שני. להלכה כותב הרמ"א שהמנהג לכתחילה הוא כדעת המחמירים אפילו בכלי שני, ובדיעבד אפילו בכלי ראשון אין לאסור משום שסומכים על שיטת המקילים לגמרי (משנ"ב ס"ק מו).

מה הדין לכתחילה לתת בכלי שלישי?

הפמ"ג (ס"ק לה) מצדד להקל, והחיי אדם כתב שאם יש בכלי שני חום יד סולדת מבשל לכו"ע ואסור.

סברת המחלוקת

מהי סברת המחלוקת בין הפמ"ג לחיי אדם? לא יתכן לומר שחולקים לגבי המציאות, האם מתרחש תהליך בישול בכלי שלישי שיש בו חום יד סולדת. והסיבה לכך, שבמהות אין הבדל בין כלי שני לכלי שלישי ששניהם דפנותיהם קרות, ואם כלי שני מבשל אחר קליה, גם כלי שלישי מבשל באותם תנאים. ונ"ל שהמחלוקת היא במלאכת בישול האם הולכים רק לפי התוצאה או גם לפי

הדרך, לפי החיי אדם הולכים לפי התוצאה ומאחר ובכלי שיש בו חום יד סולדת מתרחש תהליך בישול, יש לאסור גם בכלי שלישי. אולם, הפמ"ג סובר שיש לחלק בין כלי שני לכלי שלישי, היות ואין דרך בישול בכלי שלישי כלל. היחווה דעת כותב שבעירוי על הקפה יש להתיר אף למחמירים מטעם ספק ספיקא להקל, שמא הלכה כהאומרים אין בישול אחר אפיה וצליה, והוא הדין קליה. ואם תמצא לומר שהלכה כספר היראים שיש בישול אחר אפיה, שמא דוקא כשנותן בכלי ראשון שהיד סולדת בו, אבל עירוי שמא אינו אלא ככלי שני שאינו מבשל, כדעת רשב"ם שהובא בתוספות שבת (מ:), והריטב"א (שבת לט.) ושכן דעת רש"י והרא"ה⁹⁴.

ב. קלי הבישול

לאור סעיף א' אם נפסוק שקליה אינה נחשבת לבישול ויש בקפה שחור בישול אחר קליה, יש לברר האם הקפה הוא מקלי הבישול. לפי דעת המשנ"ב יש מקום לחוש שקפה ותה הם מקלי הבישול ולכן אסורים אפילו בכלי שני. ערוך השולחן (ס"ק כח) פוסק לגבי עלי התה שאף אם מבשלים אותו, הבישול הראשוני נועד רק לעשותו פירה כדי שיהיה ראוי לבשלו, ואחר כך בנתינתו במים הוא מתבשל אפילו בכלי שלישי.

האגרות משה (או"ח ד, עד ס"ק טז) כותב שקפה שאינו מבושל דינו כתבלין שמותר בכלי שני, ותמה על ערוך השולחן מדוע מחמיר אף בכלי שלישי. הוא גם תמה על המשנה ברורה שמחמיר בכלי שני, שהרי תבלין מותר בכלי שני, ויש לחלק בין תה שניתן למראה, לבין קפה שניתן לטעם ודינו כתבלין. את דבריו הוא מסיים "ולמעשה, צריך להחמיר על כל פנים בכלי שני, ומותר בכלי שלישי". סיכום: המשנה ברורה והאגרות משה מתירים תה וקפה בכלי שלישי, ואילו ערוך השולחן אוסר אפילו בכלי שלישי.

94. לכאורה הס"ס אינו מובן, משום שלדעת היראי"ם עצמו יש בישול אחר אפיה גם בכלי שני, והוי ספק אחד בלבד.

ג. בישול במה שאינו נאכל כמות שהוא

בספר זרע אמת (א, לט) כתב לגבי הסוכר שמכיוון שלא נגמרה עשייתו ותכליתו, כי אין דרך לאכול הצוקר בעינו, הרי הוא כאילו לא נתבשל כל צרכו שאסור לגמור בישולו. כלומר, כל מאכל שאינו ראוי לאוכלו כמות שהוא אף שעבר בישול, אסור להמשיך לבשלו משום שנחשב מאכל שאינו מבושל כל צרכו שאסור לגמור בישולו. הגר"ע יוסף ביחווה דעת (ב, מד ס"ק ו) דוחה את דבריו, וכותב שלא זכר שהמרדכי והרמ"א התירו מעיקר הדין מלח בכלי ראשון למרות שאין תכליתו של המלח לאוכלו בעינו אלא בתערובת. אולם באור לציון (ח"ב ב, ד) כותב שאפילו למ"ד שאין בישול אחר אפיה זהו דוקא בנאפה אפיה גמורה, אבל אם אינה אפיה גמורה יש בו בישול, שהרי אף בבישול אחר בישול כתב השו"ע בסעיף ד' שאם נתבשל כמאכל בן דרוסאי יש בו עדיין משום בישול, וכדעת הרמב"ם (שבת ט, ג). והנה הקפה אחר קלייתו עדיין אינו ראוי לאכילה, שהרי אם יתן את הקפה במים קרים לא יהיה ראוי לשתיה, ועל כן לכו"ע יש בו משום בישול, ולכן אין ליתנו אלא בכלי שלישי שאינו מבשל.

ברם, לענ"ד דברי האור לציון אינם מוכרחים, משום שלאחר שגרגרי הקפה עברו קליה הם ראויים לאכילה בעינים לפחות על ידי הדחק (גינת ורדים או"ח ג, ג, וחת"ס או"ח עד), אלא שהרוצים להופכו למשקה מערים עליו מים רותחים כדי להמיסו לנוזל, ולכן אין לדמות את המערה מים על אבקת הקפה כמי שמבשל מאכל בן דרוסאי.

סיכום: הקפה שעבר קליה אינו ראוי לאכילה כמות שהוא, לפי האור לציון הקליה נחשבת בישול שלא נתבשל כל צרכו שאסור להמשיך לבשלו, והיחווה דעת מתיר כשם שהתירו במלח משום שהקפה כבר נתקן בקלייתו.

קפה נמס

א. אבקת קפה: דבר יבש או דבר לח

הקפה הנמס מגיע לצרכן בצורת אבקה הדומה לקמח, לאחר שעבר תהליך של בישול. על פי פסיקת השו"ע והרמ"א (או"ח שיח, ד) דבר יבש שהתבשל כל צרכו אין בו בישול אחר בישול ומותר לשרותו בחמין בשבת, אולם בדבר לח אף

שהתבשל כל צרכו מערב שבת, אם הצטנן שייך בו בישול אחר בישול, ואסור לשרותו בחמין בשבת. עירווי רותחים מכלי ראשון נידון בראשונים (תוספות ע"ז עד:): האם דינו כבישול בכלי ראשון, או ככלי שני שאינו מבשל, או שמבשל כדי קליפה. להלכה, פסק השו"ע (שיח, י) שעירווי מכלי ראשון מבשל כדי קליפה.

בבואנו לדון באבקת הקפה האם מותר לערות עליה רותחים מכלי ראשון, עלינו לדון האם היא מוגדרת כדבר יבש שאין בו בישול אחר בישול, או כדבר לח שיש בו בישול ועל ידי העירווי יתבשל כדי קליפה.

למעשה, האבקה דומה לקמח, שנחלקו הראשונים לגביו האם להגדירו כדבר יבש או כדבר לח. דעת התוספות (פסחים מד. ד"ה איתיביה) והסמ"ג (לאוין קלח)⁹⁵ קמח נחשב כדבר לח, וכן פסק תרומת הדשן (סי' קיד), ואילו דעת התוספות ביבמות (פב. ד"ה ר"י לטעמיה) והסמ"ק היא שקמח הוא דבר יבש. הפרי מגדים על הט"ז (או"ח תנג ס"ק ב) מסתפק בדעת הרמ"א כיצד מכריע בשאלה זו. לשאלה זו יש משמעות רבה בהלכות פסח לעניין דין חוזר ונייעור לגבי קמח שנתערב בקמח מלפני הפסח ויש חשש לחמץ, שהרי הרמ"א מחלק בין תערובת יבש ביבש שהחמץ חוזר ונייעור לבין תערובת לח בלח שאינו חוזר ונייעור. המגן אברהם בסי' ת"ל חשש לדעה הסוברת שקמח הוא דבר יבש (ערוה"ש או"ח תכט, ט), וערוך השולחן הכריע בכמה מקומות (או"ח תנג, יא) לקולא שקמח נחשב לדבר יבש⁹⁶.

95. זו לשון הסמ"ג שם: "ועוד אנו אומרים בפרק הקומץ רבה (מנחות כג, ב) בעניין שתי מנחות שלא נקמצו ונתערבו זו בזו בטלות ברוב לדברי חכמים שאומרים מין במינו בטל (ע"פ חולין צח, ב תד"ה רבא), ואין לחלק בין התערובת ההיא לדבר שיש בו רוטב שהרי קמח בקמח הוא ומתערב יפה, ולכך חולק שם רבי יהודה ואומר שאינו בטל אף על פי שאין אומר כן כי אם בדבר לח...".

96. ערוך השולחן ביו"ד (סימן קט ס"ק כח) מבאר את טעם המחלוקת, וכותב כך: "מה נקרא יבש ביבש כל שהאיסור עומד בפני עצמו ואינו נבלל יחד עם ההיתר אלא שאין מכירין איזו הוא האיסור ואיזה הוא המותר אבל כל שנבללים יחד ואין כל אחד עומד בפ"ע אפילו הם יבשים כמו קמח בקמח מקרי לח בלח ולא יבש ביבש וצריך ששים אף על גב שאין נותנין טעם זה בזה. ואין לשאול הרי עיקר ההפרש בין לח בלח לבין יבש ביבש הוא מטעם נתינת טעם דאל"כ גם בלח ביבש לא נצריך ששים ויתבטל ברוב שהרי כל אחד ניכר בפ"ע דאין זה שאלה כלל דודאי זהו אמת שבמקום שיש נתינת טעם צריך ששים אף שהאיסור ניכר בפ"ע מפני גזירת נתינת טעם בשלא במינו דהוא דאורייתא אמנם עיקר הטעם דיבש ביבש בטל ברוב הוא מאחרי רבים

נחזור לאבקת הקפה, אם דינה כדבר לח הרי שיש בה בישול אחר בישול מאחר והיא צוננת. המגן אברהם (תצח ס"ק כה) כתב שלמרות שפסקנו שקמח בקמח הוא תערובת לח בלח, לעניין דרבנן אנו סומכים על השיטות שקמח בקמח דינו כיבש, ובצירוף דעת הרמב"ם שאין כלל בישול אחר בישול אף בלח, פסק החלקת יעקב (או"ח קלא) שמותר לתת אבקת קפה בכלי שני. אולם צירוף זה אינו עולה להולכים בשיטת השו"ע שפסק שבדבר לח יש בישול אחר בישול מדאורייתא.

ובאמת, למסקנה נראה שאין לדמות ולקשר בין הגדרת דבר לח בדיני התערובות, להגדרת דבר לח לעניין בישול בהל' שבת. הסברה להחשיב קמח כדבר לח בהל' תערובות הוא משום שהגדרת דבר יבש הוא תערובת שהאיסור בה עומד בפני עצמו ואינו נבלל יחד עם ההיתר, אולם לא ניכר בפני עצמו. לעומת זאת, אם האיסור וההיתר בתערובת נבללים יחד ואין כל אחד מהם עומד בפני עצמו, אפילו אם הם יבשים כמו גרגירי הקמח, נחשב כדבר לח. הגדרה זו נכונה לדיני התערובות ששם יש חשש שמא יבשלם יחד והאיסור יתן טעם בכל התערובת, וטעם הרי הוא כעיקר מדאורייתא. אולם, לגבי הל' שבת הגדרת האיסור שונה בתכלית, לא נתינת הטעם נאסרה אלא תיקון המאכל ע"י הבישול שיהיה ראוי לאכילה. והחילוק בין יבש ללח הוא רק לגבי בישול נוסף של מאכל שכבר נתבשל פעם אחת וירד מרתיחתו, ודבר לח נאסר לבשלו בישול נוסף בהיותו נוזלי דווקא, ואם כן קמח דינו כדבר יבש, למרות שהגרגירים שלו נבללים יחד ואין כל אחד מהם עומד בפני עצמו.

להטות כמ"ש בסעיף ב' ולא שייך זה אלא כשכל אחד ניכר בפ"ע כמו רובא דסנהדרין וכל הרובות שבעולם ולא במה שנבללין כולן יחד כקמח בקמח ולכן החמירו חז"ל בכה"ג אך לפ"ז הפוסקים שבארנו בסעיף א' דילפינן זה מדם הפר והשעיר ע"ש והם נבללין יחד וא"כ ליבטל ביבש ביבש גם בכה"ג ואפשר לומר באמת דהפוסקים דס"ל דקמח בקמח מקרי יבש ביבש [תוס' יבמות פ"ב א ע"ש] טעמם הוא מפני זה שכתבנו אכן לדעת הרשב"א א"א לומר כן שהרי איהו ס"ל דילפינן מדם הפר והשעיר ואיהו ס"ל דבעינן עומד בפ"ע ואינו נבלל אלא ודאי דלימוד זה הוא גילוי מילתא בעלמא והעיקר משום דהולכין אחר הרוב וזה לא שייך אלא כשכל אחד עומד בפ"ע.

ב. מאכל יבש שנמס האם נידון אחר תחילתו או אחר סופו

בסעיף הקודם דנו כיצד להגדיר את אבקת הקפה כמות שהיא קודם העירוי. כאמור בהקדמה, אבקת הקפה הנמס עברה תהליך בישול, אולם עירוי מים רותחים על האבקה יגרום להמסתה והפיכתה לנוזל. כעת עלינו לדון: מה דין מאכל יבש שעבר בישול, באופן שאם יערו עליו מים רותחים יהיה נמס ויהפך לנוזל, האם נגדירו לפי מצבו הראשוני קודם העירוי ונדון אותו כדבר יבש, או שמא נידון הוא אחר סופו ונגדירו כדבר לח. הנפ"מ תהיה האם שייך בו בישול אחר בישול, אם נחשיבו כדבר יבש אין בו בישול אחר בישול ומותר לערות עליו מים רותחים, אולם אם נחשיבו כדבר לח אסור לערות עליו מים רותחים, משום שגורמים בכך להפיכתו לדבר לח ששייך בו בישול אחר בישול ומתבשל במים הרותחים.

המשנה במסכת שבת (מב.) אומרת שאסור לתת תבלין בכלי ראשון אלא רק בכלי שני, והגמרא (שם ע"ב) דנה לגבי המלח האם דינו כתבלין, ומסקנתה שמלח אינו כתבלין, ונחלקו הלישונות בגמרא האם דין המלח ביחס לתבלין הוא לחומרא דהיינו שאסור לתת מלח אפילו בכלי שני, או דינו לקולא שמותר לתת מלח אפילו בכלי ראשון.

המרדכי (שבת סי' שח) מביא מחלוקת ראשונים כאיזו לישנא יש לפסוק, הראב"ה והר"ח פוסקים לקולא כל"ב, והרי"ף פוסק לחומרא כל"ק. ואמנם, הגמרא עסקה במלח טבעי שעדיין לא נתבשל, אולם המרדכי בסוף דבריו מציין שישנה מחלוקת אף לגבי מלח שכבר עבר תהליך בישול: "והר' רבנו דן אמר לי דממלח שלנו דמתקנין אותו על ידי בישול אין לחוש, כדתניא (לקמן דף קמה ב) כל שבא בחמין לפני השבת כו', ומכל מקום המחמיר תבוא עליו ברכה שלא ליתן מלח אפילו בכלי שני כל זמן שהיד סולדת בו, הואיל ואיכא איסור דאורייתא בבישול".

כלומר, המרדכי אוסר מלח שעבר בישול ליתנו אפילו בכלי שני, ומחצית השקל (שיח ס"ק לא) מבאר שטעמו משום שהמלח נימס ונעשה לח, ושמא יש בו בישול אחר בישול.

להלכה, השולחן ערוך (או"ח שיח, ט) פסק כדעת רוב הראשונים שפסקו כל"ב לקולא שמותר לתת מלח בכלי ראשון שאינו על האש. אולם הרמ"א פסק כדעת

האוסרים "ויש אוסרים לתת מלח אפילו בכלי שני כל זמן שהיד סולדת בו, והמחמיר תבוא עליו ברכה (תוספות ומרדכי פרק כירה)".

למרות שמדובר במלח שעבר תהליך בישול, מביא הרמ"א להלכה את דעת המרדכי שלא לתת מלח אפילו בכלי שני, משום שחושש שהמלח שנימס במים נעשה לח ויש בישול אחר בישול בדבר לח.

מפשטות לשון הרמ"א נראה שאוסר נתינת מלח מבושל אפילו בכלי שני (למרות שכלי שני אינו מבשל תבלין או קלי הבישול), והמגן אברהם (ס"ק לא) הגיה על הרמ"א וכתב: "ונראה לי דמלח שעושין ממים שמבשלים אותם אין בו משום בישול דאין בישול אחר בישול ועיין מה שכתבתי סעיף טז". מחצית השקל מבאר שהמג"א מפנה לסעיף טז בעניין שומן הפשטידא הקרוש שמוותר להניחה סמוך לאש אף שהשומן חוזר ונמס, ושם מבאר המג"א (ס"ק מ) בביורו שאזלינן בתר השתא ונחשב השומן הקרוש לדבר יבש ולא לדבר לח (ולא כלבוש⁹⁷). ואם כן, נפשט הספק של המרדכי לקולא שאזלינן בתר השתא ונחשב

97. **הלבוש** (שיח ס"ק טז) כתב "ומה שכתבתי במקום שהיד סולדת בו, כן כתב בשלחן ערוך, אבל נ"ל שטעות הוא דקולא גדולה היא זו, ולא מצאתי כן לאחד מן הפוסקים, וראוי להיות במקום שאין היד סולדת בו, וכן משמע מדברי השלחן ערוך בעצמו דראוי להיות שאין היד סולדת בו, דאם לא כן אפילו במקום שהיד סולדת בו מבעיא ליה. ועוד אי במקום שהיד סולדת בו הא איהו גופו הקשה על המרדכי [שבת ס' של] שאמר דרבינו יחיאל התיר **בשמן קרוש** במקום שהיד סולדת בו, וסתר דבריו מטעמא דאסיקנא בפרק כירה [שבת מ ע"ב] דשמן יש בו משום בישול והפשירו זהו בישול, ולכאורה נ"ל דהוא הדין שומן, ואי במקום שהיד סולדת בו הוי ליה משום בישול ואסור, אלא מחוורתא דטעות נפל בשלחן ערוך, נראה לומר". כלומר, הלבוש סובר שלא יתכן שהשו"ע יתיר להניח הפשטידא עם השומן הקרוש במקום חום יד סולדת משום שיש משום בישול בשומן הקרוש שחוזר ונימוח. ומביא ראייה מהבית יוסף עצמו לאסור נתינת שמן קרוש כנגד המדורה בחום של יד סולדת. אולם עיינתי בבית יוסף בסעיף טז ומצאתי שלא מיירי שם כלל בשמן קרוש אלא בשמן נוזלי רגיל, וזו לשונו: " ועוד דמשמע דלרבינו יחיאל שרי לחמם **שמן זית** אפילו במקום שהיד סולדת, ובהדיא אסיקנא בפרק כירה דשמן יש בו משום בישול והפשרו זהו בישול. ובעיקר הדין כיון דמידי דרבנן הוא נקטינן כרש"י והרמב"ם והרמב"ן דפליגי אבעל התרומה ומותר".

והמעין בלשון הב"י יראה שמדובר בחימום שמן זית נוזלי שהוא בוודאי לח ולכן כתב הב"י לאסור, אולם שומן שנקרש מאן דכר שמה, שבוודאי בזה מתיר הב"י, ועל כרחך שללבוש הייתה גרסה אחרת בבית יוסף.

לדבר יבש שאין בו בישול אחר בישול, ולכן אין להחמיר כלל ומותר אפילו בכלי ראשון (ובפשטידא יש רק החשש של נולד כשהשומן בעינו אך לא חשש בישול).

כאמור, המגן אברהם הבין שהרמ"א מחמיר אפילו במלח מבושל והגיה עליו, אולם המשנה ברורה (שיח, ס"ק עא) מבאר שהרמ"א התכוון להחמיר רק במלח שאינו מבושל⁹⁸ וזו לשונו: "והני מילי במלח שחופרין אבל מלח שעושין ממים שמבשלין אותם אין בו משום בישול לכו"ע, דאין בישול אחר בישול, וכדלקמן בסעיף ט"ו (מ"א וש"א). וכן בצוקע"ר מותר מהאי טעמא ליתנו בכלי ראשון לאחר שהעבירוהו מן האש, **ויש שמפקפקין בזה**. וטוב ליזהר מכלי ראשון לכתחילה". למרות שלדעת המשנה ברורה אין מקום להחמיר במלח שלנו שעבר בישול, מכל מקום מאחר "ויש שמפקפקין בזה" מסיק המשנ"ב להתיר לכתחילה רק בכלי שני. גם השערי תשובה (ס"ק כח) מביא מחלוקת אחרונים בשאלה זו, הפנים מאירות (סי' פד) מקיל "שאין בישול אחר בישול בדבר יבש שאף שהסוכר נימוח יש לו דין יבש", אך בשם הזרע אמת כתב שמגמגם בזה ומסיק שטוב לערות הקפה בכוסות ורק אחר כך לתת בו הסוכר, כלומר מתיר רק בכלי שני. דעת מרן השו"ע בסוגיה זו ברורה, שהרי שפסק כאן כל"ק והתיר לתת מלח אף בכלי ראשון, וכן בסעיף ט"ז פסק ש"מותר ליתן אינפאנדה כנגד האש במקום שהיד סולדת ואף על פי שהשומן שבה שנקרש חוזר ונימוח", ולא חשש לבישול בשומן שנימוח (ואף לא לאיסור נולד).

סיכום:

ישנה מחלוקת ראשונים האם הגדרת המאכל כ'דבר יבש' או כ'דבר לח' נקבעת לפי מצבו הראשוני (יבש), או לפי התוצאה לאחר שנימוח (לח):
הרמ"א פסק בפשטות את המרדכי להחמיר לכתחילה במאכל יבש שנתבשל שלא לתת עליו מים רותחים באופן שנימוח אפילו בכלי שני (וכן דעת **הלבנוש**).
המשנה ברורה מתיר לכתחילה רק בכלי שני, ואילו **המגן אברהם** מתיר אפילו בכלי ראשון. לדעת **השו"ע** מותר בכלי ראשון, משום שבדבר יבש שנתבשל אין משום בישול אף לאחר שנימוח.

98. המהר"ם שיק (או"ח קלב אות ג) הבין ברמ"א שאוסר אף במלח שהתבשל, והיחווה דעת (ב,מב) מביא מח' אחרונים בדעת הרמ"א.

לסיום סעיף זה נציין את דעתו המעניינת של השרידי אש (מובא בחלקת יעקב או"ח קלא) שכתב שקפה נמס אינו באמת נמס, אלא שמתערב במים ומתוך שהוא מאד דק וקל להתערבב במים רק נראה כנמס, והעירוב עם המים נותן למים את טעם הקפה. לפי דבריו אין בקפה נמס חשש בישול בדבר לח הואיל והאבקה אינה נמסה כלל ואינה הופכת לדבר לח, אלא נשארת בצורת גרגרים יבשים המעורבבים במים.

חששות בכל סוגי הקפה

א. מלאכת צובע

בשו"ת גינת ורדים (אורח חיים כלל ג סי' ט) משמע שבקפה שייך בישול אחר בישול משום שמוציא טעמו לתוך המים, וכמו מגיס בצבע שבירה ששייך בו בישול אחר בישול משום שלעולם מוסיף להוציא צבע נוסף:

"...ומכל מקום כבר הורה זקן הרא"ם דיש בישול אחר אפיה ואחר צליה וראוי להחמיר, אבל בכלי שני הלכה רווחת דשרי. ואם הלכה רופפת בידך פוק חזי מאי עמא דבר, שאין גם אחד שיחוש שלא לשרות פת בשבת בכלי שני, ויש הרבה שאין חוששין ואפילו על ידי עירוי, והיינו כדכתיבנא דהוי ליה ספק ספקא המתהפך, ובכהאי גוונא אפילו בדאורייתא אזלינן לקולא. ומכל מקום אם אין בכלי שני אלא מים לחודיהו אסור לתת בון שחוק לתוכם מפני שמשתנה מראית המים והוי ליה כצובע ופסיק רישיה ולא ימות הוא וכל שכן בכלי ראשון דודאי חוששני לו מחטאת".

כלומר, לשיטת הגינת ורדים צביעת המים בצבע הקפה היא מלאכת צובע, שאף שאינו מתכוון לצבוע הוי פסיק רישא ואסור. השערי תשובה מביא מהגינת ורדים הנ"ל שזו היא תשובת מהר"ם חיון שכתב שאם אין בכלי שני אלא מים בלבד "אסור לתת משקה קפה שחוק לתוכה מפני שמשתנה מראית המים והוי ליה כצובע ופסיק רישא הוא, וכל שכן בכלי ראשון חוששני לו מחטאת, אבל מכיון שיש בקפה מים כדי סיפוקן אז ודאי בכלי שני אין לאסור, עיין שם".

ההשוואה שעושה הגינת ורדים בין צביעת סממנים לבישול הקפה נדחית על ידי החתם סופר בתשובה (א, עד) שכתב שאינו דומה בישול הסממנים לבישול

מאכלים, הסממנים אינם ראויים לאכילה מצד עצמם וכל בישולם נועד להוציא מהם את הצבע שיקלט בצמר, ולכן כל עוד לא הוציאו הסממנים כל צבעם עדיין לא נתבשלו, ולא שייך לומר בהם בישול אחר בישול, אלא עדיין הוא בישול ראשון. לעומת זאת, מאכל שהתבשל וראוי לאוכלו בפני עצמו כבר נגמר בישולו, ואף אם אחר כך יקלוט טעם ממאכל אחר מותר, הואיל וקליטת טעם חדש אינו נחשב לבישול.

לכאורה, שיטת הגינת ורדים שיש איסור צובע בקפה קשה להולמה, שהרי קיימא לן שאין צביעה באוכלים, שכך פסק השו"ע בסי' ש"כ סע' יט-כ ללא חולק. והמשנה ברורה (שם ס"ק נו) התיר לתת יין אדום בתוך יין לבן אף שמתכוון לעשות מראה במאכל (ומביא שהנשמת אדם פקפק ונכון להימנע מזה), וכן התיר בסי' שיח (ס"ק לט) לעשות תה באופן שנצבעים המים מן העלים, וכן דעת הפרי מגדים שאין צביעה בין באוכלים ובין במשקין.

אולם, בשו"ת בצל החכמה (ב, מט) הורה שאסור לערות אפילו תמצית תה רותחת לתוך מים רותחים או צוננים בשבת משום צובע, ולאחר שמביא דברי המתירים כותב כך:

"ברם ראיתי בשו"ת רב פעלים (ח"ג או"ח סי' י"א) מביא ממחברים רבים לאסור צביעה במשקין בשבת וטעמיה, לפי שהעושה עין צבע בשבת חייב להרמב"ם כמבואר במג"א (סוף סי' ש"כ), ממילא איכא למגזר בכל משקין שמראיתם משתנה על ידי דבר שנותנין לתוכם. וגם כי במשכן לא היו צריכין לצבוע אוכלין אבל הוצרכו לעשות מי צבע, לכן במשקין דדמו למי צבע הוי ליה דומיא דמשכן ואסור לכו"ע עיין שם. נראה לפי זה כי עיקר הקפידה במים דוקא. ולכן גם להמקילים לתת קאווי" לתוך חלב ויין אדום לתוך יין לבן, יש עדיין מקום לאסור לתת קפה או תה לתוך מים, כי עין צבע דרך לעשותו במים ומסתמא כן היה גם במשכן על כן שייך להחמיר בו טפיי".

כלומר, ישנו כאן חילוק הגדרתי שמתיישב עם פסקי השו"ע והמשנ"ב שהתירו צביעה באוכלים במקרים מסוימים: אין צביעה באוכלים אך יש צביעה במשקין, ולא בכל המשקין אלא דווקא במים כעין דרך אב המלאכה שהיה במשכן לעשות עין צבע במים (ומביא בסוף שהשאלת יעבץ סי' מב מחמיר אף

לצביעה אף באוכלים). לפי הרב פעלים זוהי גם דעת השו"ע, והפיתרון הוא להכין תמצית מערב שבת של מים צבועים בקפה ולערות ממנה לאבקת קפה בשבת. ואף שהמים נצבעים גם כשמקדימים את נתינת התמצית, ביאר בחוט השני (א, יט ס"ק ג) שאין דרך צביעה באופן זה והוא שינוי.

ברם, היביע אומר (או"ח ב' ס' כ) וביחזה דעת (ו, כג) הביא את כל השיטות בהרחבה, דחה את תשובת הרב פעלים והעלה שאין להחמיר בצביעה בין באוכלין ובין במשקין.

סיכום: באופן עקרוני לדעת השו"ע והמשנ"ב אין צביעה באוכלים, והרב פעלים מחלק בין צביעת אוכלים שמותר לצביעת מים שאסור מדרבנן, והיחזה דעת מתיר בכל גווני. ונראה למסקנה להקל, משום שאין מקור לסברתו המחודשת של הרב פעלים, ועוד שאף לדבריו מדובר באיסור דרבנן, והיות שיש מתירים לגמרי, הוי ספקא דרבנן ולקולא.

ב. מכה בפטיש באוכלים

דבר שאינו ראוי לאוכלו ללא מעשה, האם יש במעשה המתקנו לאכילה משום תיקון אוכלין ומכה בפטיש. השו"ע (או"ח שיח, ד) פסק כך:

"ואם הוא דבר יבש שלא נתבשל מלפני השבת, אין שורין אותו בחמין בשבת אבל מדיחים אותו בחמין בשבת, חוץ מן המליח הישן ומן הדג שנקרא קולייס האספנין שאינם צריכים בישול אלא מעט והדחתן היא גמר מלאכתן". והרמ"א הגיה: **"והוא הדין כל דבר קשה שאינו ראוי לאכול כלל בלא שרייה, דאסור לשרותו בשבת, דהוי גמר מלאכה.** (הגהות מרדכי)".

מדברי השו"ע והרמ"א עולה שיש איסור לתקן מאכל שאינו ראוי לאכילה ולעשות גמר מלאכתו בשבת על ידי עירווי מכלי שני למרות שאין בפעולה משום בישול, ולכן אסור להדיח את הדג שאינו ראוי לאכילה ללא הדחה. נחלקו האחרונים האם נאסרה אף הדחה בצונן ומשום מלאכת מכה בפטיש, או שמא נאסרה הדחה בחמין בלבד ומשום מלאכת בישול (שישנם דברים שמתבשלים אף בעירווי מכלי שני) ולא שייך כלל מכה בפטיש באוכלים, וכפי שיתבאר.

המשנה ברורה (ס"ק לז) מבאר שהאיסור הוא רק בהדחה בחמין, אולם במים קרים אין איסור לשרות את הדג למרות שהשריה הופכת אותו להיות ראוי

לאכילה, משום שעקרונית כל דבר שאינו אוכל מותר לעשותו אוכל בשבת, כפי שמבואר בסימן שכ"ד סע' ז' שמחתכין בהמה שנתנבלה לפני הכלבים משום שאינם יכולים לאכול בלא זה, ואם כן אין מכה בפטיש באוכלים.

אולם לדעת הלבוש, החיי אדם (שבת כ, ו), פרי מגדים (א"א ס"ק טז) וערוך השלחן (ס"ק כט) גם באוכלים יש 'מכה בפטיש', ולכן ההדחה של דג הקולייס נאסרה, ומטעם זה אסורה ההדחה אף במים צוננים, וכן כל פעולה המכשירה להופכו ראוי לאכילה אסורה, וזה פירוש לשון המשנה "מפני שהוא גמר מלאכתו". אולם הביאור הלכה חולק ומביא ראיות שלא שייך 'מכה בפטיש' באוכלים, ואיסור הדחת הדג הוא רק במים חמים מפני שלגביו זהו בישולו, ואסור משום בישול ולא משום מכה בפטיש. גם המגן אברהם (שכ"א ס"ק יא) כותב שכל דבר שהוא קשה ביותר מותר לחתכו ואין בו משום תיקון אוכלים, ולא כעולת שבת שאסר משום תיקון אוכלים⁹⁹. גם בשו"ת רב פעלים ח"א (ס"ס יח) העלה להחמיר כדעת האוסרים שיש מכה בפטיש באוכלים, ואילו בשו"ת יביע אומר חלק ח (או"ח סימן לה ס"ק ו) העלה כדעת המתירים, והאגרות משה (או"ח ג, נב) נשאר בספק לדינא. סוף דבר, דין מכה בפטיש באוכלים ומשקין נתון במחלוקת הפוסקים, ובהבנת דעת השו"ע והרמ"א.

בעניין נס קפה, ניתן לכאורה להתיר גם לסוברים שיש מכה בפטיש באוכלים, משתי סיבות:

א. הגרצ"פ כותב בשו"ת הר צבי (טל הרים, מבשל סי' ח) שבנס קפה כוונתו לתקן את המים אך המים ראויים לשתייה גם בלאו הכי, ולכן לכו"ע אין כאן גמר מלאכה ומכה בפטיש.

ב. האגרות משה (שם) מבאר שדעת האוסרים היא דווקא בדבר שלא היה ראוי כלל לאכילה אפילו על ידי הדחק שייך בו גמר מלאכה ומכה בפטיש, אך לא בדבר שהיה ראוי קצת לאכילה. אבקת הקפה ראוייה לאכילה מצד עצמה

99. ושמו יש לחלק בין דבר גדול המוכן מצד עצמו לאכילה רק שאינו יכול להיאכל בבת אחת מחמת גודלו ואינו חסר אלא חיתוך בלבד, כגון נבילה לכלבים, שבכה"ג אין מכה בפטיש, לבין מאכל קשה שדרושה לו הדחה בחמין או צונן כדי לרככו ולהכשירו לאכילה שאינו ראוי מצד עצמו, וההדחה גורמת הכשרתו והוא מכה בפטיש. חיתוך היא פעולה חיצונית על המאכל (מצד כמות), והדחה וריכוך הוא פעולה פנימית על המאכל (מצד איכות).

גינת ורדים או"ח ג, ג, חת"ס או"ח עד). אמנם האכילה היא בדוחק ולא נהוג לאוכלו כך בכל מקום, אך עצם העובדה שנאכל כך בפני עצמו¹⁰⁰ מוציאה את הקפה מידי מלאכת מכה בפטיש¹⁰¹.

סיכום דעות פוסקי זמננו

לכאורה היה מקום לאסור לדעת המחמירים הכנת קפה נמס אף בכלי שני, שהרי החיי אדם (מלאכת אופה סי' ד) ובחכמת אדם (כלל נט סי' ו) פסק שאם המים חמים בחום יד נכוית מבשל אפילו בכלי שני, וכן פסק המשנ"ב בסימן שיח (ס"ק מה), ואחרוני אשכנז נקטו להחמיר כחיי אדם, וכן פסק החזון איש (או"ח בדיני שבת). למרות זאת, המנחת יצחק (ט, כז) וחלקת יעקב (או"ח קלא) מתירים הכנת נס קפה בכלי שני משום שמדובר אחרי הכל בקפה שעבר תהליך בישול וההמסה במים חמים. יש בה רק חומרא של 'המחמיר תבוא עליו הברכה' ואינה מדינא, ולכן אין לצרף חומרא נוספת של מבשל בכלי שני. ועוד שבישול אחר בישול בלח הוא רק מדרבנן (ערוך השולחן) ובפרט שלדעת הרמב"ם אין איסור בישול אחר בישול בלח, אין לאסור בכלי שני.

העולה מן הדברים

קפה שחור

ספרדים: מחלוקת הפוסקים, היחווה דעת מתיר עירוני מכלי ראשון, והחיד"א, והאור לציון מחמירים ומתירים לתת בכלי שלישי בלבד, ויש מי שאוסר משום צובע. ולדינא העלינו להקל בכלי שני.

אשכנזים: בכלי שני אסור, ובכלי שלישי מותר לרוב הפוסקים, וכן המנהג.

100. היחווה דעת (ב, מד) מביא מחלוקת אחרונים בכך, שו"ת חשב האפוד (סי' עג) כתב שאין צריך שיהיה עומד לאכילה ממש אלא רק ראוי לאכילה, ואילו שו"ת יהודה יעלה אסאד (או"ח לד) כתב שבמקום שהקפה אינו נאכל כשהוא קלוי או כתוש כגון במדינות אשכנז, יש בו בישול אחר בישול לכו"ע.

101. הדיון האם נחשב שנאכל חי כאשר נאכל רק בדוחק, והאם אזלינן בתר רוב העולם או אחר מקום אחד שנוהגים לאוכלו חי, נידון בפוסקים גם ביחס לבישולי עכו"ם שבדבר שנאכל חי כמות שהוא אין בו איסור בישולי עכו"ם.

ויש מי שמחמיר אף בכלי שלישי שיש בו חום יד סולדת.

קפה נמס

ספרדים: אין לאסור מטעם בישול, אך מטעם צובע ומכה בפטיש יש אוסרים, ויש מקילים לגמרי, ונראה שהוי ספיקא דרבנן ולקולא. לכן, **מעיקר הדין מותר כרגיל**, והמחמיר תבוא עליו ברכה.
אשכנזים: מחלוקת הפוסקים האם להתיר עירוי מכלי ראשון או נתינה בכלי שני בלבד. **ונהגו להקל בכלי שני**.